

KLEBELSBERG.

S ahogy futok síkon, telen át,
Ugy érzem, halottak vagyunk
És álom nélkül álmodunk
Én s a magyar tanyák.

Ady.

Tiszta István halála óta nem volt ilyen megdöbbenés a pesti utcán. Nyomasztó őszi este, mint akkor; az emberek megálltak a hírre, hitetlenül, csoportba verődve; ismeretlenek megszólították egymást, ismerősök adták, vitték tovább a hírt; senkisémet akart beletörödni; az irodalmi kávéház meghalkult, szólt a telefon, a klika állandóan mással beszélt, függőben hagyva a rémhír cáfolatán reménykedőket; a szerkesztőségekből megjött a válasz: igen, igaz, délután öt órakor . . .

Utoljára néhány héttel ezelőtt Szentesen és másnap Szegeden láthattam. Az Alföldi Bizottság ülésére jött le Hóman Bálinttal és Fabinyi Tihammal. Ki gondolta akkor, hogy a saisi fátyol mögött mi rejlik: ő a szegedi kriptában, két barátja miniszteri székben, mindketten az ő eszméit — a magyar kultúra mentése, az alföldi gondolat védelme — örökségül kapva . . . Már akkor energiában csökkentnek tűnt föl, mint aki betegen is harcol és szavát hallatja a pusztában. Alkotni, ha lehet: nagyot, ha nem lehet: középe, de még kicsinyt is folyton alkotni kell, hogy élni tudjon ez az ország — mondotta az ebéden és ezek voltak utolsó szónoki szavai. Szegeden a püspöki palota vendégszobájában már lázasan ült a karosszékekben — máskor félórát is elsétált szalonokon, folyosókon át, oda-vissza, ha valami beszédtema érdekelte — és az alföldi irodalomról, a folyóiratok sorsáról, fiatal írók támogatásáról vetette föl az ideákat, arról az akcióról, amit még tavasszal indított Szegeden és amelynek Debrecen lett volna a legközelebbi állomása, október közepén . . .

Akkor már testében hordozta a halálokozó baktériumot. Az Alföld, amelyért annyi sebet kapott, amelynek közegészségügyéért annyit tett: az Alföldnek egy paránya ölte meg. Ha Pesten marad, ha nem áldozza pihenő-idejét fáradságos utakra, tanyai propagandára, városfejlesztő ankétekre: talán elkerüli a betegséget. De így valószínűleg nekiszaladt a nagy Világ-organizmus láthatatlan sejtjének amely talán már öröktől fogva elindult, hogy vele találkozzék. Lehetetlen nem gondolni Madame de Sévigné mondására, aki egy hasonló váratlan, nagy nemzeti halálhírré, mikor Turenne marsallt eltalálja egy eltévedt ágyúgolyó, így kiált föl: *Pour moi qui vois en tout la Providence, je vois ce canon chargé de toute éternité.*

*

Emberek nagyságát lehet azzal az *imponderabilis* és mégis mérhető mértékkel mérni, hogy szemtől-szembe, négy szemközti együttlét alkalmával másokra milyen hatást gyakorolnak.

Legyen szabad e helyen visszaemlékezni arra a néhány percre, amelyet ezelőtt nyolc évvel Prohászka Ottokár püspök fehérvári fogadószobájában töltöttem. Először életemben éreztem, hogy egy belülről-nagy emberrel vagyok szemközt. Valami meg-

magyarázhatatlan energia sugárzott felém, elemi-erejű emanációja egy Léleknek, amely legyőz és mégis magához vonz, titokzatos áramkörében delejez. Hangja mintha messziről jött volna, emberentúli régiókból és tekintetében a látás szinte anyagszerűtlenül nyilatkozott. Amit mondott és amilyen magatartással mondta: lehetetlen volt a hatása alól szabadulni. A tiszta spiritualizmusnak szimbulumává nőtt előttem szelíd és természetes egyszerűségében is látnoki alakja.

Egy másik élményre kell hivatkoznom: *Ludendorff* München-melletti villájában, ahol egyszerre megjelent előttem a világháború gépezetének egyik legfőbb mozgatója, egészen másnak, mint amilyennek a militarizmus megszemélyesítőjét képzeltem. A hadseregeket országokon át-dobáló Vezér polgári keretben és külsővel: inkább a kertjét művelő Filozófus benyomását tette. És mégis: valami másfajta bensőség áradt lényéből, professzoros feje fejedelemnek való gondolatokkal foglalkozott és az a melegség és történelmi távlat, amellyel — nyilvánosságának szánta szavait — a magyarságról nyilatkozott, mintha egész Németországot képviselte volna. Minden szívessége mellett is történelmi hős, akinek megfontolt mozdulatai mögött lehetetlen volt nem érezni: *numen adest*.

Klebsberg nem volt szent és nem volt seregeknek ura. De mindenki hatása alá került, aki az ő közvetlen közelébe jutott és a benne működő *daimonion* szuggesztíóját idegeivel fölfogta. Ha valamely készülékkel fotografálni lehetne az ember lobogó szellemerőit, akaratát, mely az ideákat villamossá telíti: az ő feje körül örökös akció fényességét mutatta volna a fölvétel. Voltak vele ellenkező vélemények, amik elnémultak az ő jelenlétében: szemtől-szembe csak a helyeslés szavai tudtak formát ölteni. Mikor otthagytam a miniszterséget, akkor is megmaradt miniszternek (kevés miniszter mondhatja el ezt magáról): úgy jártak hozzá a szellemi és politikai élet vezető-emberei, nehezen megközelíthető hidegkúti kastélyába, mint aki még mindig intézi a dolgokat. A szegedi közvélemény az ő megnyilatkozásait leste: mindent tőle vártak, neki csak egy szavába kerül — úgy hitték — és elmúlik a város minden veszedelme. A cselekvésnek, használni-akarásnak, a széchenyizmusnak ez a megnyugvást nem ismerő szelleme egyetlen napját sem hagyta üresen elmúlni. Nem kellett mondania, hogy elvesztettem a napöt — *diem perdidi* — mert semmi hasznosat nem cselekedtem. Mindig tárgyalt valakivel, mindig reagált az akció hatásaira és mindig újabb akció érdekében irányította negyedórákra beosztott programját. Bámulatos organizációjú, szinte emberfölötti méretű hangszeren játszott és nem felejtkezett meg egyetlen billentyűről sem. És aki bejutott hozzá, mialatt huszan várakoztak és száz ügyben kérték aláírását: azt hihette, hogy az ő ügye a legfontosabb. Ilyenkor nem volt számára sietség és el tudott időzni egy-egy kedvenc apróságán a nagy állam-tervnek. Minden érdekelte és mindenkivel megtalálta a témát: egv beszélgetésünk alkalmával, parlamenten harcok idején, a janzenizmusról érdeklődött, kiérezhető tendenciával, amelyet *Bremond* abbénak nagy vallástörténeti munkája befolyásolt . . . Mikor érhe-

tett rá, hogy a francia tizenhetedik század theologiai vitáinak időt szenteljen és mi magyarázza, hogy a praktikus jelenből ilyen távoli multba, a politikumból ilyen spirituális világba ment üdülést keresni? Hidegkúti könyvtárszobája, beépített polcaival, szőnyegeivel és kényelmes karosszékeivel a főúri könyvgyűjtők lelkeségét mutatta. A történelemben élt, mint egy előkelő dilettáns, de ugyanakkor maga csinálta a történelmet, élő cáfolatául a történelmi materializmusnak, mely csupáncsak tömegek és anyagi erők rezultánsát ismeri föl a változásokban: egy emberen, egy elhatározáson, egy akaraton fordul meg minden és egy tollvonás megmásíthatja a világ folyását . . .

A kritikát nemcsak hogy nem kerülte, hanem egyenesen provokálta. Mert minden kritika új terrénumokra inspirálta és az ellenfelek által kijelölt harctéren ő lett a győztes. Mikor azt kifogásolták, hogy túlságosan foglalkozik a magas kultúrával, egyetemekre pazarolja az ország erejét: hősi expedícióval nekivág az ismeretlen tanyavilágnak és ötezer népiskolát épít. Olyan csoda, aminőt a török utáni rekonstrukció és Széchenyi óta nem látott a magyar parlag. Mikor azt mondták: egyoldalúan a szellemi kultúrát fejleszti — újjászervezi, fölruházza, megmenti, világ-diadalokra viszi a magyar sportot. Hálás lehetett a gáncsvetőknek, akik új és új hadjáratokra inspirálták. Bezárkózik a magyar kultúra belső problémáiba, mikor Európában fog eldőlni az ország sorsa — gondolhatták némelyek, de Klebelsberg akkor már Rómában, Berlinben járt, északi rokonainkat hódította egy új kulturális-diplomáciai megmozdulás eszméjének, külföldi ösztöndíjakat harcolt ki, kollégiumokat alapított, kutatóintézeteket létesített . . . Aktivitásának gyorsulását a kritika egyenes sebessége utól sem érthette.

Az utóbbi hónapokban már egy világrészekre kiterjedő érdeklődés mozgatta eszméit. Mindenki hitte, hogy életprogrammja egy szélesebb sugarú akcióban fog beteljesedni és az ország külügyi politikáját fogja vezetni. Történelmi műveltsége, modern szakképzettsége, politikai magas iskolázottsága, taktikájának bravúros alkalmazkodó-képessége mellett előkelő életstílusa messze kiemelték volna őt a sűrű kishivatalnokok és hagyományokat nem ismerő párttitkárok közül, akik ma az új Európa sorsát intézik. Grófi volta nem jelentett agrárfeudális nagyúrt, de a kultúra arisztokratizmusát: épen ezért lett volna alkalmas rá, hogy kifelé reprezentáló képviselője legyen a multa építő modern magyarságnak. Életművének talán ez lett volna a betetőzése és már hallatta is preludiumát az elkövetkezendő nagy koncepciójú opus, mikor a partitúra szerzője előtt bezárult a földi tervezések rövidre mért ideje.

*

Nem lesz egyedül az eliziumi mezőkön. Három munkatársa megelőzte őt: Gragger Róbert, a berlini magyar intézmények honfoglalója, Tóth Károly, az egyetemépítő rektor, Rerrich Béla, a szegedi Templom-tér halhatatlan megálmodója. A jó, mit ember tesz, túléli őt.

A szegedi temetés képei rembrandti és grecoi víziókat valósítottak meg. Soha még ilyen teherrel vonat nem futott be a szegedi állomásra. A háttérben szürkébe permetező vörös alkonyat és a homokra épült falu: mintha csodára várna, hogy egy mesebeli Halott csókjától várossá ébredjen. Fáklyák a reménytelen sötétségben és az állami gyász háromezeréves attribútumai: papság, katonaság, polgárság. De a ceremónia mögött emberek vannak, akik embert gyászolnak, nem hatalmat, nem dekorációkat, nem rangot és osztályt.

A „városkapu“ nem ilyen diadalmenetre várt és a *Te saxa loquuntur*-emléktábla köves némaság volt a fölvonuló tömeg szótalán, de élő ékesszólása mellett. Az ablakokban pislákoló gyertyák, az egész tér egy nagy kripta, körülzárva apró lángokkal, mintha menekülni sem lehetne belőle.

Szeged — az árvíz óta — szenvedni, siratni jobban tud, mint ünnepelni. A gyászban eszmél önmagára, pusztulásból meríti fogalmainkat.

*

Tisza Lajos, Vásárhelyi Pál magyar nevei mellé egy harmadikat kapott az újjászülető Szeged. Idegen név, nehezen ejtendő és új és magyar. Szent István óta magyar sors, hogy az „idegenek“ — a „németek“ Kazinczy, a németül író Szechenyi, a tót-fiú Petőfi — a legjobb magyarok. Ők a betolakodók, az újítók, a hazaárulók; a „németek“, akiknek szemére vetik, hogy az ősi császári lobogó alatt foglalta vissza Budavárát . . . A Klebelsberg-családnak második honfoglalási betörése volt — *secundus ingressus* — Kunó gróf alföldi akciója. Nyugatról, Dévény felől és hódítani, — nem a rebellis Kelet, hanem a nyugati közösség számára. Tragédiájuk, hogy nem találnak megértésre — és haláluk után bevonulnak a magyar Pantheonba.

Kedvenc szimbóluma volt Klebelsbergnek a pogány Koppany: ezzel a maradisággal, kultúra-gyűlölettel, gravámen-politikával, terméketlen érzékenységgel, kérges-lelkűséggel, földszintes kúriák horizontjával, korlátolt hipokritasággal, morálpáthoszbba takarózó érdekek-szövetségekkel vette föl a harcot és nem véletlen, hogy épen az ősi Csanád földjén építette a legtöbb várat a megújuló magyarságnak.

A Ferencz József-egyetem nemrég ünnepelt hatvanéves jubileumot. Ebből a hatvan évből tíz év, — egyhatod rész — épen az, ami jogcímet ad az újabb ünneplésre, Klebelsberg Kunó gróf minisztersége alá esik. Nem lehet az ő nevét kihagyni az egyetem történetéből. A jelenlegi tanárok nagy részét ő javasolta kinevezésre a kormányzónak, a tanítás céljaira szolgáló épületek legtöbbjét ő építette és alkalmazta egyetemi munkára, a kutatás anyagi eszközeit ő teremtette elő, — sokszor mérgezett vagy az egyetemi gondolatra kedvezőtlen atmoszférában. A szegedi egyetemnek, támadások pergőtüzében, ő volt a leghatalmasabb védelmezője, aki sok sebből vértett a kultúrpolitika frontján, hogy az alföldi pedagógusok nyugodtan végezhesék munkájukat. A lét és nem-lét kérdését ő eliminálta

véglegesen az egyetem életéből és az ő auspiciuma hozta második virágzásra az Erdélyből menekült főiskolát. Soha le nem róható hála illeti érte emlékét.

Lesznek intézmények, amelyek elmúlnak vele, mint a hű kutya gazdája sírján: tápláléka volna, de az étető lélek elszállt mellőle. A három vidéki folyóirat — Minerva, Széphalom, Debreczeni Szemle: mindegyik a maga vidékének igényeit kielégítve, de közös eszményért, az ő eszméiért, a kultúra decentralizációjáért küzdve — az alföldi irodalom, amelynek sorsát és szellemi harcait annyi szeretettel kíséerte: külön gyászolhatnak az országos kereteken belül. A *Széphalom* kis téglá a nagy épületben, de nem jött volna létre Klebelsberg programja, hite és nemzeti aktivizmusa nélkül . . .

*

A mű forog, — az alkotó örökre pihen. A *harmincas évek*, amelyek eljövételét Klebelsberg áhította, rajzolta és tervezte: nélküle bontakoznak ki. De a beépített energiák továbbműködnek a magyar történelem gépezetében.

(Szeged.)

Zolnai Béla.